

УДК 347.721(477)

О. В. Бігняк

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ КОРПОРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальним питанням визначення поняття корпорації за законодавством України. Критично проаналізовано корпоративне та цивільне законодавство, практику його застосування, існуючі наукові погляди та висловлено авторські міркування щодо вирішення актуальних проблем визначення поняття корпорацій і тих юридичних осіб, які можуть бути до них віднесені.

Ключові слова: корпорація, юридична особа, корпоративні права, господарське товариство, установа, види юридичних осіб.

Постановка проблеми. Питання визначення поняття категорії «корпорація» є актуальним як із теоретичної, так і з практичної точок зору. Реформування корпоративного права потребує об'єктивної оцінки існуючого стану такого інституту, виявлення недоліків та прогалин правового регулювання, які потрібно усунути з метою пошуку нових, більш дієвих, механізмів захисту корпоративних прав та інтересів. При цьому має бути враховане як теоретичне підґрунтя інституту корпорації, так і практична можливість його застосування. Наразі зростає зацікавленість у необхідності дослідження особливостей корпорації, тих юридичних осіб, які можуть бути віднесені до корпорацій. Слід зазначити, що термінопоняття «корпорація» розглядається правознавцями по-різному, різними за змістом є також норми різних галузей права, покликані регулювати відносини як за участю корпорацій, так і всередині цих утворень. Попри те, що багато які з питань визначення корпорацій були предметом низки наукових розвідок, відсутнє комплексне дослідження цієї категорії у сфері цивільного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно визначення поняття корпорації в науковій літературі, як уже зазначалось, склалося декілька точок зору. По-перше, корпорації розглядаються як господарські організації, статутний

капітал яких поділено на частки. Так, на думку В.С. Щербини, видається невиправданим широке розуміння корпоративних прав, за якого до цих прав відносять також і права особи, що має частку в майні господарської організації [1, с. 227]. З точки зору Н.С. Кузнецової корпорацією можна вважати таку юридичну особу, що заснована на засадах участі (членства), статутний капітал якої поділений на частки, що належать певним учасникам, які у відповідності з ними управляють цією юридичною особою [2, с. 93].

На думку І.В. Спасибо-Фатеевої, головним критерієм, що дозволяє відносити товариства до корпорацій, є наявність в їх учасників корпоративних прав та, відповідно, виникнення корпоративних відносин з їх участю. Якщо вони є, то матиме місце організація з корпоративним устроєм, а якщо цих прав в учасників немає – то й організація не буде вважатися корпорацією. Тобто корпораціями будуть ті товариства, в яких статутний капітал поділяється на частки, учасники мають право на частину прибутку товариства та на участь в управлінні ним. Якщо деякі з наведених прав в учасників товариств відсутні, такі товариства не можуть визнаватися корпораціями [3, с. 439].

Такої ж позиції притримуються й автори колективної монографії з проблем правового регулювання некомерційних організацій, пропонуючи відокремлювати такі види юридичних осіб, як товариства

і корпорації, та ввести поняття останньої до цивільного законодавства України. Є сенс в окремому регулюванні таких різних організаційно-правових форм юридичних осіб, як товариства і корпорації, під корпораціями при цьому мають розумітися ті підприємницькі товариства, учасники яких мають корпоративні права: ТОВ, ТДВ та АТ [4, с. 19]. Деякі з представників господарсько-правової науки в цьому питанні також підтримуються даної точки зору, принаймні в останніх дослідженнях. Так, зокрема, А.В. Сороченко зауважує, що в господарсько-правовому аспекті класичні корпоративні правовідносини складаються щодо участі, передусім, у статутних господарських товариствах (зокрема, акціонерних товариствах (АТ)). Права та обов'язки учасників товариства з додатковою відповідальністю (ТДВ) є корпоративними. Тому в дисертаційному дослідженні науковця корпоративні права та обов'язки розглядаються виключно як права та обов'язки учасників корпорацій: АТ, ТОВ і ТДВ [5, с. 1].

Н.С. Глусь під корпорацією розуміє юридичну особу у формі акціонерного товариства чи товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, яка створюється і діє на підставі установчого договору і статуту, управління якою здійснюється через складну централізовану систему органів і учасники якої по відношенню до неї здійснюють інвестиційну діяльність із метою отримання прибутку у вигляді дивідендів, і така участь породжує в них сукупність корпоративних прав [6, с. 10].

Відповідно до позиції В.А. Васильєвої до юридичних осіб корпоративного типу належать усі організаційно-правові форми юридичних осіб, у результаті створення яких у засновників виникає особливий вид майнових прав зобов'язального характеру, який прийнято називати корпоративним правом. Таким чином, обов'язковою істотною ознакою корпорації пропонується визнати наявність визначеного законодавцем об'єкта права корпоративної власності – наявності в учасника корпоративних прав. Саме ця ознака дає можливість досягнути мети створення корпоративної юридичної особи – права

на отримання прибутку учасниками юридичної особи [7, с. 11].

В якості класичних корпоративних утворень називають юридичні особи, в яких саме ознака виникнення в засновників (учасників) у результаті участі в юридичній особі майнових корпоративних прав (право на отримання частини прибутку від діяльності юридичної особи, право на отримання ліквідаційної квоти при її ліквідації) є кваліфікуючою [8, с. 52].

З метою визначення корпорації і віднесення до неї певних видів юридичних осіб необхідним є науковий аналіз організаційно-правових форм юридичної особи.

Мета статті – на основі аналізу результатів загальнотеоретичних та галузевих досліджень корпорацій виявити існуючі проблеми, в тому числі й понятійного та термінологічного характеру, а також запропонувати напрями їх вирішення, що дасть змогу вдосконалити корпоративне законодавство та практику його застосування.

Виклад основного матеріалу. Можна виділити два основних підходи до визначення кола організаційно-правових форм юридичних осіб, в яких виникають та існують корпоративні права: широкий і вузький.

У рамках широкого підходу такі юридичні особи можуть включати в себе як підприємницькі, так і непідприємницькі товариства. Такого підходу дотримуються, зокрема, Н.Н. Пахомова [9, с. 44], У.Цікало [10, с. 224], І.С. Шиткіна [11, с. 12] та ін. Проте навіть у межах зазначеного підходу можна відзначити існування ще більш широкого тлумачення корпорації.

Так, на думку В.М. Кравчука, недоцільно звужувати сферу регулювання корпоративного права лише певними організаційно-правовими формами юридичних осіб, наприклад, господарськими товариствами або корпораціями. Це б призвело до нерегульованості аналогічних за своєю правовою суттю відносин за участю інших юридичних осіб. Принципова схожість відносин між учасниками і юридичними особами існує незалежно від їх виду. Тому справедливим буде твердження, що корпоративне право – це право юридичних осіб [12, с. 12].

Подібної точки зору дотримувалась В.А. Васильєва, відповідно до якої традиційно до юридичних осіб корпоративного типу належать підприємства, які володіють такими ознаками: союз осіб; наявність складочного капіталу; спільна мета. На переконання вченої, організаційно-правова форма створеної юридичної особи не буде впливати на факт існування корпоративного зв'язку, а тільки визначати зміст корпоративних прав того чи іншого суб'єкта корпоративних відносин [13, с. 282]. У більш пізніх публікаціях, після оновлення цивільного законодавства, нею запропоновано додатковий конститутивний критерій ідентифікації юридичної особи в якості корпоративної – майновий компонент корпоративних прав учасників юридичної особи. Саме остання ознака найбільш яскраво відображає специфіку корпоративних юридичних осіб, будучи критерієм відмінності їх від родового поняття юридичної особи.

Крім того, низка науковців, піддаючи поняття корпорації надто поширеному тлумаченню, включають до його складу всі колективні утворення, засновані на корпоративних засадах. Такої точки зору дотримується, зокрема, В.І. Борисова, роблячи лише одне застереження: повні та командитні товариства не є корпораціями. За її визначенням, «корпорація – це колективне утворення, засноване на засадах членства (участі) з метою ведення його учасниками сумісно певної діяльності». Вона може створюватися в межах однієї організації – юридичної особи, зокрема, у формі господарських товариств, виробничих кооперативів, та на рівні групи організацій (у формі холдингів, інвестиційних та пайових фондів, промислово-фінансових груп тощо, являючи собою систему залежних осіб) [14, с. 10].

Представники вузького підходу до розуміння сутності корпорації єдині в одному: вони звужують коло осіб, які можуть бути віднесені до корпоративних утворень. Хоча слід зазначити, що і в їх рядах немає однастайності.

Так, наприклад, О.Р. Кібенко і Н.С. Кузнецова відносять до корпорацій лише юридичні особи, засновані у формі господарського товариства. Піддаючи аналізу можливий суб'єктний склад корпоративного спору, Н.С. Кузнецова зазначає, що навряд

чи доцільно розширювати тлумачення поняття «корпорація» аж до приватних або колективних підприємств. На думку вченої, кооперативи, в тому числі виробничі, так само не слід відносити до корпорацій [15, с. 34]. Однак дехто з науковців, окрім господарських товариств, відносить до корпорацій і виробничі кооперативи [16, с. 126].

Таким чином, аналізуючи вузький та широкий підходи до визначення сутності корпорацій, у літературі зроблено висновок про те, що в основу вузького підходу до розуміння сутності корпорації покладено її бачення, насамперед, як об'єднання капіталів. На противагу об'єднанням капіталів прийнято виділяти персональні об'єднання. Подібний поділ корпорацій, запроваджений за ознакою домінування майнових чи персональних елементів в організації та діяльності корпорації, склався історично й широко відомий у зарубіжному комерційному праві [17, с. 63].

Пленум Вищого господарського суду України у своїй Постанові «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» від 25.02.2016 року № 4 спробував внести певну визначеність у зазначене питання, зазначивши, що з огляду на системний аналіз положень законодавства корпоративні відносини виникають, зокрема, в господарських товариствах, виробничих кооперативах, фермерських господарствах, приватних підприємствах, заснованих на власності двох або більше осіб.

Зарубіжне розуміння сутності корпорації та усталена практика вживання цього терміну свідчить про те, що термін «корпорація» вживається переважно на доктринальному рівні в зарубіжних країнах, однак у законодавстві низки європейських країн, зокрема Німеччині, Швейцарії тощо, корпорація розуміється як певний тип юридичної особи, що являє собою об'єднання осіб. У такий спосіб корпорація протиставляється іншій поширеній організаційно-правовій формі юридичної особи – установі. Остання позиціонується як об'єднання майна [18, с. 114].

Слід зазначити, що в країнах англосаксонської системи права установа взагалі не виокремлюється, внаслідок чого корпорація отожднюється з юридичною особою.

У країнах англосаксонської правової системи, як зазначає О.Р. Кібенко, термін «корпорація» має надзвичайно широке застосування. Фактично він використовується як синонім до терміна «юридична особа». Водночас у праві США існує більш вузьке трактування цього терміну: під корпораціями розуміються тільки комерційні юридичні особи, учасники яких несуть обмежену відповідальність за зобов'язаннями [19, с. 11].

Натомість І.В. Лукач, досліджуючи розвиток корпоративного права в США, зазначає, що наразі в американській правовій системі сформувалися дві основні доктрини сучасного корпоративного права: доктрина корпорації як юридичної особи та обмеженої відповідальності учасників корпорації [20, с. 43]. Про різницю у вживанні термінів говорить і С.І. Шимон, зазначаючи, що англосаксонській правовій системі основними видами юридичних осіб є товариства і компанії (Англія) або корпорації (США). При цьому не всі товариства наділяються статусом юридичної особи [21, с. 26].

На думку В.А. Васильєвої, поняття корпорації в континентальному праві, з одного боку, ширше, ніж у праві англосаксонському: воно охоплює такі об'єднання осіб, які згідно з правом США чи Англії або не вважаються корпораціями, або практично відсутні (наприклад, товариства). З іншого боку, до числа корпорацій, навіть публічних, в англосаксонському праві належать і такі, які в континентальній Європі взагалі не визнаються юридичними особами і, відповідно, корпораціями. Мова йде про державні органи, що займаються управлінською діяльністю [22, с. 92].

Д.Д. Позова, розглядаючи поняття корпорації у світлі законодавства країн континентальної системи права, робить висновки про те, що в усіх крупних юрисдикціях зазвичай існує принаймні одна незаперечна законом спеціалізована форма для формування закритих корпорацій. До них належать французький SARL, німецький GmbH, італійський Srl, японська закрита корпорація, американська закрита корпорація й рідше – корпорація з обмеженою відповідальністю, а також приватна компанія у Великобританії. В усіх них знаходять прояв традиційні риси корпоративної фор-

ми. Відрізняються такі корпорації від відкритих компаній в основному тим, що діє презумпція, а в деяких випадках прямо передбачено неможливість здійснювати вільну торгівлю їхніми акціями на публічному ринку [23, с. 198–202].

Слід також зазначити, що в ГК України також вживається термін «корпорація», а саме в ч. 3 ст. 120 ГК України, відповідно до якої нею визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації. Тобто в даному випадку йдеться про одну з організаційно-правових форм договірного об'єднання юридичних осіб (господарських об'єднань).

Висновки і пропозиції. Таким чином, розуміння категорії «корпорація» в різних правових системах суттєво відрізняється.

Проведений аналіз свідчить про те, що все частіше в наукових публікаціях зустрічається термін «юридична особа корпоративного типу». Крім нього, пропонувалося також ввести в науковий обіг термін «корпоративне товариство» на противагу поняттю «корпорація». Проте, на нашу думку, використання терміну «корпоративне товариство» є не зовсім вдалим із точки зору закладених у ЦК та ГК України різних підходів щодо визначення системи юридичних осіб і не сприятиме узгодженню наявних розбіжностей між ними, адже категорія «товариство» є властивою саме для ЦК України.

Тому пропонуємо розрізняти «корпорації» як класичні утворення, участь в яких тягне виникнення сукупності майнових і немайнових прав, відносячи до них акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю і «юридичні особи корпоративного типу» (квазі-корпорації): повні та командитні товариства, виробничі кооперативи, з додаванням до інших можливих організаційно-правові форми корпоративних підприємств, про які йдеться в ГК України – приватних підприємств та фермерських господарств, які діють на основі приватної власності кількох осіб,

підприємств споживчої кооперації, утворених декількома споживчими товариствами.

Аналіз останніх змін у законодавчому регулюванні визначення підвідомчості корпоративних спорів також дозволяє більш чітко визначитися з колом організаційно-правових форм юридичних осіб корпоративного типу.

У новій редакції ГПК України від 03.10.2017 року (п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України) господарські суди розглядають справи в спорах, що виникають із корпоративних відносин, у тому числі в спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів. В абзаці другому пункту 1.1 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 25.02.2016 №4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають із корпоративних правовідносин» зазначається про те, що під час визначення підвідомчості справ цієї категорії судам слід враховувати, що з огляду на системний аналіз положень статті 84 ЦК України, частини п'ятої статті 63, частин першої та третьої статті 167 ГК України Закону України «Про господарські товариства», Закону України «Про акціонерні товариства», статей 1, 19 і частин першої, шостої статті 20 Закону України «Про фермерське господарство», статей 6, 8, 19 та 21 Закону України «Про кооперацію» корпоративні відносини виникають, зокрема, в господарських товариствах, виробничих кооперативах, фермерських господарствах, приватних підприємствах, заснованих на власності двох або більше осіб.

Висновки. Таким чином, слід погодитися з точкою зору, висловленою в літературі стосовно того, що задля забезпечення єдності термінології та усунення неузгодженостей щодо визначення організаційно-правових форм, в яких можуть виникати корпоративні права, доцільно виробити єдиний підхід до визначення корпорацій. Пропонуємо відносити до корпорацій організаційно-правові форми підприємницьких товариств, а саме господарські товариства

(акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю), до юридичних осіб корпоративного типу – повні та командитні товариства, виробничі кооперативи, з додаванням до інших можливих організаційно-правові форми корпоративних підприємств, про які йдеться в ГК України – приватних підприємств та фермерських господарств, які діють на основі приватної власності кількох осіб, підприємств споживчої кооперації, утворених декількома споживчими товариствами.

Список використаної літератури:

1. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права. К.: Юрінком Інтер, 2008.
2. Кузнєцова Н.С. Корпоративні правовідносини: поняття, суть, правова природа // Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України (проведеної спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 23-24 вересня 2011 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 93.
3. Правова доктрина України: У 5 томах. Том 3: Доктрина приватного права України / Н.С. Кузнєцова, Є.О. Харитонов, Р.А. Майданик та ін.; За заг. ред. Н.С. Кузнєцової. Х.: Право, 2013.
4. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія / І.В. Спасибо-Фатєєва, В.І. Борисова, О.П. Печений та ін.; за заг.ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Х.: Право, 2013.
5. Сороченко А.В. Корпоративні права та обов'язки: господарсько-правовий аспект. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2015.
6. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. К., 2000.
7. Васильєва В.А. Поняття та юридична природа корпоративних відносин і корпоративних прав // Охорона прав суб'єктів корпоративних відносин: монографія / В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.М. Вінник, Н.Р. Кобецька, І.Р. Калаур; ред.

- В.В. Луць; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. К., 2013.
8. Зеліско А.В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин: монографія. Івано-Франківськ: Прикарп. нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2016.
 9. Пахомова Н.Н. Цивилистическая теория корпоративных отношений : монография. Екб., 2005. С. 44. URL: http://forum.yurclub.ru/index.php?app=downloads&module=display§ion=download&do=confirm_download&id=2383.
 10. Цікало У. Поняття, ознаки та організаційно-правові форми юридичних осіб корпоративного типу за чинним законодавством України. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2010. № 51. С. 224.
 11. Корпоративное право: учеб. для вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» / отв. ред. И.С. Шиткина. М., 2007.
 12. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. К., 2005.
 13. Васильєва В.А. Корпоративні правовідносини як вид суспільних відносин // Методологія приватного права: зб. наук. пр. за матеріалами наук.-теорет. конф. (м. Київ, 30 трав. 2003 р.). К., 2003. С. 282–286.
 14. Борисова В.І. Корпорація – організаційно-правова форма корпоративних відносин. Право та інновації. 2015. Вып. 4.
 15. Кузнєцова Н.С. Корпоративні спори: поняття, ознаки, зміст та визначення підвідомчості. Вісник Верховного Суду України. 2008. № 2. С. 34–39.
 16. Луць В.В. Деякі питання здійснення та захисту корпоративних прав в Україні. Вісник господарського судочинства. 2008. № 1.
 17. Марущак Я.С. Правова природа корпоративних відносин: сутність та ознаки. Часопис цивілістики. 2016. Вип. 20. С. 63–67.
 18. Позова Д.Д. Правове становище житлово-будівельних кооперативів за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2012.
 19. Кибенко Е.Р. Корпоративное право Украины. Учебное пособие. Х.: Эспада, 1999.
 20. Лукач І.В. Історія становлення корпоративного права в Англії та США. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2010. № 83. С. 43–46.
 21. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн. Навчальний посібник (Курс лекцій). К.: КНЕУ, 2004.
 22. Васильєва В.А. Корпорації як суб'єкти корпоративних відносин // Корпоративне право України. Підручник. / За заг. ред. В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2010.
 23. Позова Д.Д. Щодо поняття корпорації у світлі законодавства країн континентальної системи права // Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації: зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 2-3 жовт. 2015 р.). С. 198–202.

Бигняк А. В. Теоретико-прикладные вопросы определения корпорации в Украине

Статья посвящена актуальным вопросам определения понятия корпорации по законодательству Украины. Критически проанализированы корпоративное и гражданское законодательство, практика его применения, существующие научные взгляды, и высказано авторское рассуждение по решению актуальных проблем определения понятия корпораций и тех юридических лиц, которые могут быть к ним отнесены.

Ключевые слова: корпорация, юридическое лицо, корпоративные права, хозяйственное общество, учреждение, виды юридических лиц.

Bihniak O. Theoretical and Applied Issues of the Definition of the Corporation in Ukraine

The article is devoted to the actual questions of a corporation definition under the legislation of Ukraine. Critical analysis of corporate and civil law, the practice of its application, existing scientific views and author's considerations regarding the solution of topical issues of defining a concept of corporations and those legal entities that may be relevant to them.

Key words: corporation, legal entity, corporate rights, economic society, institution, types of legal entities.